

זאב ייבין ז"ל: 1926–2015, האיש ופועלו

מאת עפר שיאון ועדה ייבין

זאב ייבין, לוחם חירות ישראל, צייר, ארכאולוג – יו"ר האגודה לסקר ארכיאולוגי וסגן מנהל אגף

העתיקות, אך יותר מכול – אדם

מבוא

כשנתיים לפני שפרש לגמלאות ב-1989 התחלתי את עבודתי כארכאולוג מחוז שומרון, ושם שמעתי את שמו של זאב עת היה לראשון קציני המטה לארכיאולוגיה בגולן ובשטחי יהודה שומרון ועזה בשנים 1968–1978. שמו הלך לפניו. בשנים 1996–2002 חלקנו מסדרון משותף במוזאון ישראל. זאב השלים את הדוח הסופי על כורזים, ומדי פעם 'התנקזנו' יחדיו למזנון, ושם נזדמן לי לאכול צהריים במחיצתו. לעתים נמשכה הארוחה לשיחה ארוכה. הוא היה מלא תוכן כרימון, בהיר דיבור, מחויך וצנוע, בוטח ובטוח בדבריו. לימים, כשנתמניתי לראש ענף סקרים ברשות העתיקות, נחשפתי לפועלו ולהיקפי עשייתו של זאב, ולכך יוקדש חציו השני של המאמר. בחלקו הראשון נתאר את קורות חייו בקצרה.

איור 1: זאב ייבין

קורות חייו

זאב ייבין, בנם של ד"ר השל יהושע ייבין – מהוגי הדעות של התנועה הרוויזיוניסטית – ושל מרים לבית שרגא מרגולין, אח לישראל – לימים פרופ' ללשון וחתן פרס ישראל, נולד בשנת 1926 בעין חרוד. אביו, שהיה רופא במקצועו וחייל בצבא רוסיה במלחמת העולם הראשונה ופנה להגות ולספרות יפה, היה עיתונאי ומתורגמן. אמו הייתה גנת ומורה, מחברת ספרי ילדים; בני הזוג עלו ארצה בשנת 1925 והתיישבו בכפר יחזקאל בעמק יזרעאל.

אחרי שנים מספר בכפר יחזקאל הוזמן אביו של זאב לכתוב ב'דבר', והמשפחה עברה לגור בתל אביב. באוגוסט 1929, עשרה ימים לפני פרוץ מאורעות תרפ"ט, נסעו זאב ואחיו עם אמם לברלין עקב אסון משפחתי. שובם ארצה התעכב מחוסר אמצעים, אך עם עליית היטלר לשלטון הם חזרו ארצה, בינואר 1934. זאב למד בבית הספר היסודי 'אחד העם', אך כשהיה בן 15 חדל ללמוד והחל לעזור בפרנסת המשפחה בליטוש יהלומים. בשנים 1944–1946 למד ציור בסטודיו של אבני

ובהמשך למד אצל שטרייכמן וזריצקי, שהקימו את 'אופקים חדשים'. בן 20 הצטרף זאב ללח"י, ועיקר עיסוקו היה בהסברה. הוא נפצע בידו השמאלית במתקפה על המסגד באבו כביר-יפו ב-1948 בשירותו בצה"ל לאחר פירוק המחותרות.

בשנת 1949 החל זאב את לימודיו באוניברסיטה העברית בחוג לקבלה, לארכאולוגיה ולהיסטוריה של ארץ ישראל ושל המזרח התיכון. שמואל ייבין, מנהל אגף העתיקות בימים ההם וקרוב משפחתו, קיבלו לעבודה. כישורו בציור ולימודיו בתחום האיצו את תהליך התקבלותו לעבודה בקביעות.

ב-1953 השתייך זאב למערך ההסברה של מחתרת 'נאמני מלכות ישראל' – מוותיקי הלח"י, ששחרור ירושלים היה מעיקרי חזונו. על פעילותו במחתרת נשפט זאב לשלוש שנות מאסר, ושנתיים אחר כך חנן הנשיא בן צבי את כל אסירי המחותרת. שהותו בכלא נוצלה להשלמת תואר בוגר.

ב-1955 נשא לאישה את עדה ספקטור, בת עין גנים – מושב הפועלים הראשון בארץ ישראל – ולזוג נולדו שלושה ילדים: מיכל, אביתר וברק.

במקביל לעבודתו כארכאולוג פעיל באגף העתיקות ובאגודה לסקר עסק זאב בציור ובשירה. בשנת 2002 הוצגה תערוכתו 'פרקי אבות' במוזאון בית התנ"ך בתל אביב, וב-2003 הוצגה בפתח תקווה תערוכה של רשמיו מהספר 'הערים הסמויות מן העין', מאת איטלו קאלווינו.

זאב תרגם שני ספרים מידיש לעברית מאת אורי צבי גרינברג. האחד – 'מעפיסטא' – 'מפיסטו' (1921–1922), והאחר פואמה: 'אין מלכות פון צלב' – 'במלכות הצלב'. הפואמה הודפסה בכתב העת 'אלבאטרס' בברלין בעריכת המשורר. שלוש שנים עסק זאב ייבין בתרגום 'מפיסטו', ובה בעת כתב שני יומנים. האחד – זיכרונות והגות על דמותו של המשורר אורי צבי גרינברג, שגר בבית הוריו בכל שנות שהותו בארץ ועד לנישואיו. האחר – פרשנות על רעיונות המובעים בספר שנוספו עליה לבטיו בעת התרגום. להלן נביא שלוש ציטטות מיומנו הראשון, הרואות כאן אור לראשונה:

נהגו אצלנו לצטט תמיד, בעיקר אמא, שהעולם נברא במאמר, וכך הודגשה העוצמה האין סופית של המילה ויוחס לה כוח בלתי אמצעי של כוח מופשט, של אנרגיה הטהורה, והתייחסנו אליה בכבוד הראוי. אכן היא חייבת להיות טהורה, אמיתית ושלמה, והתייחסנו אליה בדרך ארץ; עמדנו בכבוד לפני עצמאותה ועוצמתה, היא חלק מן ההרמוניה ההכרחית. להרמוניה שלושה ממדים: יש לה נפח, יש לה בסיס ויש לה כוח עמידה. לאחר שנים כשהתחלתי להבין בחכמת הלב, ברבדי הרגשות ובאפשרויות ההזדהות, אני מודה על כך, "על המנה" שקיבלתי, כי היא הסבה את תשומת לבי לערכה של המילה ולעוצמתו של הדיבור.

אולי אפשר להבין גם את ההוראות, את הצווים, שקיבלו הנביאים הקדומים – לשאת על הצוואר עול כדי להמחיש את דבר הנבואה למען יראו כולם ויבינו. לערוך אקטים שהם בבחינת סמל ויותר מסמל; לתת

ביטוי כן ובעל משקל גשמי כמעט, כשם שהגיבורים המיתיים, האלים המיתיים, האלים והטיטנים בעולם הקדום הם ביטוי בעל יותר מ"שני ממדים", הם ביטוי של התרחשויות – אולי התנהגות שאינה מובנת ואינה מתקבלת על דעתם של יהודים בכל ימות השנה ושל סתם בני אדם מן השורה מפני שהיא תוצאה של מניעים בעלי עוצמה שמעבר להכרתו ואפילו תת הכרתו של האדם. אולי דווקא המניעים המפתחים ומעבים את הזיקה אל הציבור, את ההתייחסות וההזדהות עם מהות הציבור, עם הכלל, עם מהות האומה וההיסטוריה שלה בעבר ובעתיד...

לראות בשלושה ממדים – הממשות, היא יצירה לעצמה. היא תמונה לעצמה. ישות פעילה וחיה. המפתח לעולם בשלושה ממדיו – או שמא בארבעת ממדיו, ישות כפולה ומכופלת – כל כך קיים כשהוא יש – והיש לעצמו בונה את הגדולה שבו. "הוא גדול משום שהוא קיים". המציאות גדולה משום שהיא קיימת, גם ההגיון גדול משום שהוא קיים, גם עולם הרגש גדול משום שהוא קיים ושלושה עולמות אלה נכנסים "לקטגוריה של גדולה", מפני שהאדם הנמצא בעולם מתבונן בהם, וכך הוא כמעט יוצר את הדברים. הגדולה של הקיים מול האדם מקרינה גם על האדם עצמו ועושה אותו להיפוכו של ה"אנטי גיבור" שכל כך אוהבים היום להעלותו על נס.

איור 2: זאב בראשית דרכו כארכיאולוג

זאב והסקר הארכאולוגי

דברי ימי הסקר הארכאולוגי של ישראל ראויים למונוגרפיה רבת עמודים שתיכתב ביום מן הימים, ולזאב יש בה חלק נכבד. זה היה אחד ממפעלי חייו החשובים לצד אחרים, כגון חפירות בכורזין, בסוסיא, בוואדי סאמיה, בשילה, באשתמוע, בקסטרא והרשימה ארוכה. דברי ימי 'האגודה לסקר', שפעלה במשך 26 שנים, מ-1964 ועד 1990, עמוסי תוכן מימיו של זאב – מעשה ידיו ב-13 השנים ששירת בה. תחילה כמזכיר האגודה, 'המנוע', מהקמתה ב-1964 ועד ל-1968, ובהמשך כיו"ר בשנים 1975–1984. בימים אלו מושלם מפעל פרסום הסקרים באתר הסקר האינטרנטי של רשות העתיקות. עשרות אלפי שרידים ואתרים ארכאולוגיים משני שלישים לערך מתחומי הארץ כבר מוצגים בו – מאגר מידע רב על חקר תולדות הארץ שיש בו משום השלמת 'חזונו' של זאב.

התוכן במאות המסמכים המתויקים בקלסרי האגודה מעיד על עשייתו רחבת היקף של זאב בכל היבטי הסקר – החל מסמל האגודה שאייר, דרך תכנון העשייה וארגונה בשטח ועד לפרסום וליחסי הציבור. בחזונו ראה זאב ייבין את כל הארץ נסקרת, ובזמנו היו שאמרו – ואולי בצדק – שזה מיזם הזוי, אך היום ברור לכול שאין לו מקבילה בעולם.

'האגודה לסקר ארכיאולוגי של ישראל'

כבר בתחילת שנות ה-60 (1962) החלה המועצה לארכיאולוגיה בראשות פרופ' בנימין מזר לקדם הקמה של גוף סקר ארכאולוגי, על משמעויותיו ודרכי יישומו אל מול הגופים האחרים. ב-19 ביולי

1964 כונסה מסיבת עיתונאים בחיפה שהוכרז בה רשמית על הקמת 'האגודה לסקר ארכיאולוגי של ישראל'. הנהלת האגודה כללה את אברהם בירן – יו"ר מנהל אגף העתיקות, זאב ייבין – מזכיר, בנימין מזר, יוחנן אהרוני ומשה דותן – חברים.

מטרת האגודה: לקיים סקר ארכאולוגי מלא של ישראל לפי מפות בקנ"מ 1:20,000, שבו יתוארו האתרים העתיקים וההיסטוריים, יימדדו ויצולמו, ייאסף החומר הקשור בהם וייערך מיפוי כללי של הארץ לתקופותיה. שטחה של מפה 10X10 ק"מ משמש יחידת סקר בסיסית; הממצאים ירוכזו בכרטסות שיועמדו לרשות החוקרים וציבור המתעניינים; על כל מפה תהייה ממונה חוליה, והיא תביא לפרסום את אתריה בפרסום מדעי מיוחד שבו כל אתר הוא ערך בפני עצמו, המוצג בסדר גאוגרפי מצפון לדרום וממזרח למערב.

פרופ' בנימין מזר היה הרוח החיה באגודה וראה בסקר מפעל הנושא חשיבות עליונה, וזאב ייבין היה 'המנוע'. בשלב ראשון נקבע שיופעלו שתי חוליות: בחיפה ובשדה בוקר. כל חוליה מנתה שלושה-ארבעה אנשים קבועים, ובהם שני ארכאולוגים מוסמכים, מודד, צלם או ארכיטקט, ואל הקבוצה סופחו שלושה-ארבעה מתנדבים.

בראש החוליה הצפונית עמד ד"ר אברהם רוני, לימים פרופ' באוניברסיטת חיפה, בסיועו של יעקב עולמי, ובראש החוליה הדרומית עמד רודולף כהן, לימים יו"ר האגודה, ד"ר, סגן מנהל רשות העתיקות.

חוליות הסקר פעלו במהירות יחסית. בתוך שנה נסתיימה העבודה במפת עתלית והחלה העבודה במפת חיפה, במקביל לסיום מפת שדה בוקר בדרום. פעילות הסקר התרחבה בפיקוחו של זאב ייבין מתוך מערכת יחסי ציבור ענפה, הן במשרדי הממשלה הן בצבא, שראו פעילות זו בברכה. ב-1966 כבר פעלו שתי חוליות באזור חיפה, והצטרף אליהן כחבר דני אורמן, לימים מזכיר האגודה ופרופ' באוניברסיטת בן גוריון.

פעילות אחרת שהעסיקה רבות את 'האגודה לסקר' הייתה הכפרים הנטושים. הסקר החל בשנת 1965 ונמשך באינטנסיביות עד 1970 מתוך שיתוף פעולה פורה והדוק בין מנהל מקרקעי ישראל, אגף העתיקות ו'האגודה לסקר'. מטרתו היו לתארך את העתיקות בכפרים, לאתר מבנים הנושאים ערך ארכאולוגי-היסטורי, להתחקות אחרי העורף החקלאי של הכפרים, למדוד תכניות של מבנים בולטים ושל מתארי הכפרים, לצלמם ולערכם.

בשלהי 1967 נמצא כר סקר נרחב בשטחי יהודה ושומרון, והאגודה נרתמה אליו. באזורים אלו חסרה תמונה ארכאולוגית מעודכנת. הסקר, מטעם משרדי החינוך והביטחון, נערך מאוקטובר 1967 ועד מרץ 1968 – שלב א, ובמחצית השנייה של אותה שנה התבצעה השלמת נתונים – שלב ב.

ראשי החוליות היו: משה כוכבי – ביהודה; פסח בר-אדון – במדבר יהודה ובבקעת הירדן; זכריה קלאי – בארץ בנימין ובהר אפרים; רם גופנא ויוסף פורת – בארץ אפרים ומנשה; קליר אפשטיין ושמריה גוטמן – ברמת הגולן. המיזם, שהעסיק את האגודה חודשים רבים לאחר סיום העבודה בשטח, הובא לדפוס בשנת 1972. 'יהודה, שומרון וגולן – סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח' היה לראשון פרסומי הסקרים באגודה, אם כי לא במתכונת סקרי המפות. תרומתו היא ביצירת תמונה חדשה בפרק זמן קצר, צוהר לשינוי מוסכמות שנעשה ביתר שאת בסקרי אפרים ומנשה. לזאב כקצין מטה לארכיאולוגיה היה חלק חשוב בעשייה ובפרסום.

הנהלת 'האגודה לסקר' התכנסה אחת לחודש-חודשיים או לעתים תכופות יותר, על פי צורכי השעה. המפות נסקרו בזו אחר זו: עתלית, חיפה, יגור, בנימינה בצפון; שדה בוקר, ניצנים וזיקים בדרום. תרומה נוספת של סקר תשכ"ח הייתה בריבוי הסוקרים, שרכשו ניסיון רב והובילו בעשרות השנים את הארכאולוגיה בכלל ואת הסקר בפרט. זאב ייבין, לימים יו"ר האגודה, הוחלף ב-1968 על ידי זאב הרצוג, לימים פרופ' באוניברסיטת תל אביב.

זאב שמר חסד לסקר הארכאולוגי והעמיד עבודת מחקר חלוצית – דוקטורט המשלב ממצא ארכאולוגי ומקורות תלמודיים בגולן (פורסם ב-1971). עבודתו התבססה על נתוני סקר ארכאולוגי של עשרה יישובים ששטחם 10–90 דונם. נדונו בה היבטים כגון דרכים, אספקת מים ומבני מגורים. כאמור, זה היה מחקר חלוצי שלאורו הלכו חוקרים רבים.

באמצע שנות ה-70 פעלו שמונה חוליות סקר: חוליה בראשות אריאל ברמן – באזור אשקלון; אבנר רבן – בעמק יזרעאל; צבי גל – ברמת יששכר ובעמק בית שאן; שמעון דר – במערב השומרון; רם גופנא – בלוד; אליעזר אורן – בצפון סיני ועמיחי מזר – בהרי יהודה. בהמשך צורפו חוליות נוספות בראשות רפאל פרנקל – באזור נהרייה ועמקא; יהודה נאמן – בטול כרם; דוד אלון – בלהב; יהודה דגן – בלכיש; גדעון הדס – בעין גדי; איתן איילון – בחוף השרון. ממצאי הסקרים שימשו את כותביהם למחקרים מתקדמים, והללו פורסמו כספרים וכמאמרים.

'האגודה לסקר' התרחבה בכוח אדם ובעריכת מפות סקר נוספות. מפת הסקר הראשונה – עתלית – פורסמה ב-1978. את מזכיר האגודה דן אורמן, שיצא ללימודים בחו"ל (1975), החליף שאול שרגאי, ואת שרגאי החליפה יהודית בן מיכאל ב-1978. באותה שנה נתמנה זאב ייבין ליו"ר 'האגודה לסקר ארכיאולוגי', והיה ליו"ר היחיד ששימש גם מזכירה. אז גם החל סקר מנשה כעבודת מחקר שנקראה לימים 'הר מנשה בתקופת המקרא', והיה למפעל הסקר הנרחב ביותר שנערך בארץ עד השנה שעברה, במשך 36 שנים, על ידי אדם זרטל ז"ל, לימים פרופ' באוניברסיטת חיפה. כבר באותה שנה, בעקבות הסכמי השלום עם מצרים והיערכות הצבא בנגב, פנה אגף

העתיקות אל 'האגודה לסקר' כדי שתבצע את אחד ממפעלי הסקר הגדולים והחשובים שנערכו בארץ, היינו סקר החירום בנגב, והוא עמד במרכז עשיית האגודה.

איורים 3 – 5, מאירי זאב ייבין מיתוך חוברת תדריך לסקרים, סקר החרום בנגב. תשל"ט.

האגודה לסקר ארכיאולוגי של ישראל.

הסקר הארכיאולוגי ברשות העתיקות

'האגודה לסקר ארכיאולוגי הורישה לרשות העתיקות ארכיון רב תיקים ונתונים. סוקרי האגודה, בעיקר מי שהתחילו את דרכם הארכיאולוגית בסקר החירום בנגב, המשיכו להוביל את הסקרים ברשות העתיקות ולהנחות דור סוקרים חדש. הקושי היה כאמור בפרסום מפות הסקר, שעליו עמדו ראשי האגודה שנים רבות קודם. סקר המפות, שדעך מאז נסתיים סקר החירום בנגב, המשיך לדעוך מטעמי תקציב. מאז הקמת רשות העתיקות (1990) נסקרו 13 מפות ופורסמו באתר הסקר האינטרנטי של הרשות, במת הפרסום מאז 2007.

מתוך 71 מפות סקר רק שמונה הובאו לפרסום בימי האגודה. רשות העתיקות רואה בהנגשת נתוני הסקרים – כולל סקרי הפיתוח, שהושקעו בהם משאבים רבים – מטרה ראשונה במעלה. ראו את סקר ערבה, מאת פרופ' בנו רותנברג (רצוי להשתמש בדפדפן כרום):

<http://www.antiquities.org.il/survey/newmap.asp>. האתר נוח ונגיש. בחלק השמאלי של המסך נמצאת מפת ריבועי הסקר – ה'סטטוסים' בפריסה ארצית – על רקע תצלום לוויין. לחיצה על ריבוע סקר במפה תעלה את הנתונים על אודותיו. הגדלת המפה מאפשרת צפייה גם באתרים המופיעים כנקודות צהובות, ולחיצה על נקודת אתר מאפשרת גישה אל תיאורו וגם צפייה באיורים. אפשרות גישה אחרת היא דרך רשימת המפות שנמצאת בפתיח. באתר הסקר נמצאת גם אפשרות לחיפוש מורכב על פי תזאורוס הכולל מאות סוגי שרידים. רשימת השרידים מופיעה לפני התיאור.

ראשי 'האגודה לסקר ארכיאולוגי של ישראל', וזאב ייבין כעמוד מרכזי בהם, יכולים להישיר מבט מרוצה לעבר פועלם ולייחל להשלמת המשימה.

יהי זכרו ברוך.